

Michal Janata: *Nezavršitelnost spravedlnosti*

Praha, Malvern a Sociologické nakladatelství (SLON) 2020, 204 s.

„Poctivě žít, nikomu neškodit, každému dávat, co mu patří.“ Klasická Ulpianova definice zachycuje mnohohrstevnost pojmu spravedlnosti, zároveň však předjímá dlouhou řadu prací, v nichž se myslitelé z různých oborů po staletí pokoušejí tento fenomén uchopit přesněji a lépe. V tomto světle by se mohlo zdát, že dalšímu z pokusů v této řadě, tentokrát ze střední Evropy počátku 21. století, hrozí právě to – že bude jen dalším z pokusů v této řadě. Že tomu tak není, se čtenáře snaží přesvědčit kniha Michala Janaty *Nezavršitelnost spravedlnosti*, vydaná v loňském roce společně nakladatelstvími Malvern a SLON.

Kniha je reflexí kritického čtení klasických textů, která je zároveň osobitá a osobní, ovlivněná autorovou životní zkušeností s komunismem a postkomunismem v Česku. Autor v ní podává a rozvíjí své pojetí toho, co jeho slovy „je spravedlnost, jak se jí dosahuje, jak se jí vyhýbá, jak souvisí s právem i mocí“. Podle samotného autora je kniha určena především těm, kteří o spravedlnosti uvažovali nikoli profesně, ale proto, že akcent na toto téma byl jedním ze způsobů, jak se vyrovnat s vytrpěným bezprávím a nespravedlností. Tomu odpovídá i to, že kniha je napsána jasným a srozumitelným jazykem, což je vlastnost, kterou většina pojednání o spravedlnosti právě nevyniká. Přesto nejde o knihu zcela jednoduchou, protože autor své myšlenky často vyjadřuje metaforicky či v paradoxech a protikladech, které se nesnaží definitivně vyřešit.

Kniha je uvedena výstižnou předmluvou Jiřího Příbáně a doplněna seznamem literatury a jmenným a věcným rejstříkem. Ke genezi knihy autor uvádí, že jejím zamýšleným tématem původně měl být vzájemný vztah mezi členy triády právo–spravedlnost–moc, jenže spravedlnost se mu

ukázala být ohniskem, vůči němuž jsou právo i moc sekundární. Z toho vyplývá i členění knihy na tři části, věnované postupně spravedlnosti, právu a moci, přičemž část věnovaná moci (a zčásti to platí i o části věnované právu) je zpracována stručněji, respektive více selektivně se zaměřením na překryvy a styčné plochy mezi spravedlností, mocí a právem.

Knihu autor zahajuje prologem, v kterém relativně podrobně představuje svá východiska. Mezi ně patří zejména výchozí teze, že spravedlnost není jednou dosaženým, dokonce ani cílovým stavem, jehož má být dosaženo, ale že spravedlnost je naopak nezavršitelnou hodnotou, protože svou povahou je sporem o to, jakým způsobem jí má být dosaženo. Autor ke spravedlnosti přistupuje zároveň jako k jednání i jako k hodnotě, jež je jeho motivem. Spravedlnost má podle něj subjektivní i intersubjektivní povahu, je to nejen v hloubce lidského nitra ukotvené měřítko, ale především široce sdílená hodnota, která je vedle lásky tím nejvyšším, co může člověk ve společenství s ostatními lidmi prožívat. Je relační hodnotou (a není tudíž jen vlastností nitra), ale neleží ani mimo niterný vztah k této hodnotě. Není obsahově vymezitelná, o její podobu se vede ustavičný a neukončitelný spor. Není výsledkem konsensu, neboť je střetem, nikoli souhlasem.

Spravedlnost tak v Janatově pojetí není pouhým přesvědčením ani normou, ale jednáním, jež podvrací dosavadní stav považovaný za neúnosný. Je úsilím o nastolení normativity, ale zároveň je do jisté míry i subverzí řádu, který konzervuje status quo na účet těch, kteří z jeho udržování nemají prospěch. Spravedlnost na jednu stranu sjednocuje, ale toto sjednocení se zároveň otevírá pochybnostem o povaze dosaženého. Ve chvíli „vítězství“ se spravedlnost ocitá na druhé straně sporu. Jejím vítězstvím je vytrvalost, s níž ustavičně podniká souboj s nespravedlností.

K vlastní analýze spravedlnosti v první části autor přistupuje tak, že v devíti ka-

pitolách postupně zkoumá její jednotlivé aspekty (např. její zdroje nebo vztah spravedlnosti k pojmům síly, hodnoty či viny a trestu), kriticky se vyrovnává s dominantními pojetími spravedlnosti a v diskusi s nimi rozvíjí své vlastní pojetí. Janata neusiluje o kategorizace ani o vytvoření typologie různých druhů spravedlnosti. Ve vztahu k obvyklým členěním tohoto pojmu na spravedlnost distributivní a retributivní, k nimž bývá nověji připojována spravedlnost procedurální, má Janatovo pojetí nejbližší k poslední uvedené kategorii. Distributivní spravedlnost Janata nechává stranou svého zájmu a třeba Rawlsovu teorii spravedlnosti kritizuje právě za to, že pojem spravedlnosti redukuje na distributivní spravedlnost (druhou Janatovou výhradou je to, že Rawlsova teorie je podle něj spíše utopickou projekcí, opírající se o fikci společenské smlouvy, než možným popisem skutečnosti). Retributivní spravedlnost Janata sice uznává jako „dynamické jádro spravedlnosti“, zdůrazňuje ale její nedosažitelnost. Vyslovení viny a uložení trestu podle něj totiž neznamená návrat spravedlnosti, ale pouze naplnění práva, protože i v případě nejpršnějšího trestu je vždy více potrestána oběť zločinu újmou, kterou jí pachatel způsobil. Z hlediska práva je tak podle Janaty možné nesoulad mezi vinou a trestem zmírnit, z hlediska spravedlnosti však trest vždy silně pokulhává za vinou.

Janatovo pojetí je procedurální, liší se však od Hartova a Luhmannova chápání procedurální spravedlnosti jako minimálního požadavku rozhodovat ve stejných věcech stejně a v nestejných odlišně. Janata zdůrazňuje, že spravedlnost není stavem, ale procesem (dovolávání se spravedlnosti), neustále se měnícím výsledkem napětí mezi míněním jedince a míněním druhých o tom, co je spravedlivé, respektive jak má být spravedlnosti dosaženo. Spravedlnost se podle něj rodí ze zoufalství, vystává pouze v opozici k nespravedlnosti. Tím, čeho jí má být dosaženo, je soulad,

„vyrovnání“. Toto vyrovnání ale není dosažitelným stavem, je vždy pouze vyrovnáváním a spravedlnost je směr, kudy se náprava ubírá.

Vedle takto chápané nezavršitelnosti lze podle Janaty spravedlnost charakterizovat přinejmenším dalšími dvěma rysy. Spravedlnost je obsahově neurčitelná, protože dopředu nelze určit podmínky, za nichž něco je či není spravedlivé, a je, podobně jako politika, nezaložitelná. Nezaložitelnost spravedlnosti Janata chápe jako rys vyplývající ze současné situace, kdy spravedlnost již není zajišťována nadpozemskou mocí, a nelze se tedy vyhnout otázce, zda a jak může spravedlnost ospravedlňovat sebe samu, když nemá kritérium ospravedlnění mimo sebe. Podle autora se dostáváme do podobné pasti, jakou je Böckenfördův paradox, tj. do situace, kdy spravedlnost žije z předpokladů, které nemůže sama zajišťovat. Jediným zdrojem spravedlnosti, který zbývá, je podle Janaty spor jako způsob, jímž spravedlnost hledá samu sebe. Tento spor nutí účastníky společného zápasu o spravedlnost formulovat svá vlastní pojetí spravedlnosti, ale zároveň stejný spor vytváří společné prostředí, v němž spravedlnost vzniká jako cíl, jehož nikdy nemůže být dosaženo (ale přesto je životně naléhavé o tento cíl zápasit).

Druhá část knihy, věnovaná právu, je rozsahem jedenácti kratších kapitol srovnatelná s první částí, autor v ní ale (na rozdíl od spravedlnosti v první části) neusiluje o nalezení vlastní explicitně formulované definice či pojetí práva. V obecné rovině k právu přistupuje spíše širěji jako k sociálnímu či psychologickému faktu než pouze jako k souboru právních norem nebo informačnímu systému, když v právu je autorovými slovy „přítomno mnoho mimoprávních prvků“. Janata se soustřeďuje především na ty aspekty práva, které považuje za klíčové pro ozřejmění vztahu práva ke spravedlnosti a moci. Multidimenzionalitu fenoménu práva Janata zachycuje ve třech rovinách, když právo chápe jako sou-

bor vědění specifického druhu (jurisprudence) a na druhou stranu jako pravomoc (jurisdikci) s tím, že se ale nemůžeme vyhnout etickému horizontu, v němž se odehrává. Právo, zejména pak právo v jeho současné podobě Janata charakterizuje pomocí dvou jeho aspektů, zásady rovnosti před zákonem a soudcovské diskrece. Rovnost před zákonem považuje za klíčový požadavek (právo stojí a padá se zásadou rovnosti před zákonem, v níž spočívá univerzalita práva), ve faktické rovině ale zároveň za „ušlechtilou fikci“, kterou lze snadno deklarovat, ale daleko obtížněji zaručit (a v kterou Janata, jak sám přiznává, nevěří).

K soudcovské diskreci Janata uvádí, že právo není bezrozporné a ani nejjednodušší případy nelze zahrnout do kategorie *easy cases*. Soudcovská diskrece proto není výjimkou, ale nutným pravidlem. Soudcovské dotváření práva neznamená, že by si soudce uzurpoval kompetenci zákonodárce, ale je nutným momentem jejího uplatňování. V tom se Janata přiklání k právnímu decisionismu spočívajícímu v premise, že právo je založeno na rozhodnutí, nikoli na normě. Zároveň s odkazem na Rudolfa von Jheringa a Gustava Radbrucha přesvědčivě argumentuje, že součástí práva je i jeho étos v podobě povinnosti vzepřít se bezpráví a pojetí práva jako vůle ke spravedlnosti). V těchto svých úvahách o právu se Janata nezdržuje opakováním známého a soustřeďuje se naopak na opomíjená a méně častá pojetí, aspekty a charakteristiky, přičemž však jeho závěry vyznívají koherentně a autenticky.

Třetí, rozsahem nejkratší část knihy, věnovaná moci, se nejvíce zabývá současnou společností a politickou situací, a to kriticky a z konzervativní perspektivy. Podle Janaty není současná společnost dostatečně homogenní, aby mohla sdílet společné hodnoty, stát postrádá hodnotové založení a státy se transformují na útvary, jejichž hlavním, byť nepřiznaným úkolem je politický a ekonomický servis pro pa-

ralelní nositele moci, kterou Janata nazývá éterickou. Velká část populace se proto v této situaci cítí vyřazena z politického spolurozhodování a volí nové a nové politické subjekty, které nejsou státotvorné. V této části se Janata zároveň nejvíce zaměřuje na vzájemný vztah prvků triády spravedlnost–právo–moc (byť úvahy o tomto vztahu prolínají celou knihou), přičemž těžiště podle očekávání je v oblasti spravedlnosti, respektive vztahu spravedlnosti na jedné straně a práva a moci na straně druhé. V obecné rovině a s přiznáním komplikovanosti vzájemných vztahů Janata zůstává pozici, že spravedlnost nelze z právní oblasti vylučovat, protože spravedlnost jediná může ospravedlnit jak právo, tak moc (moc se liší od násilí právě přítomností spravedlnosti, již se legitimizuje, a právo je poslední autoritou nevázanou na náboženství anebo tradici).

Spravedlnost však nelze chápat jako obsahově vymezenou hodnotu, jejíž vymáhání dokonce svěřujeme právu, a spravedlnost nemůže tvořit vlastní obsah práva či moci. Paradoxně ale právě tato pocítovaná absence je tím, co zakládá právo i moc. Právo se neopírá jen o své vynucení, ale je samo sebou proto, že je spojeno se spravedlností jako svou latentní nebo projevenou složkou. Spravedlnost je tak jako latentní prvek, nutný motiv práva, v každé formě práva vždy přítomná a i sebecyničtější právo je uplatňováno na pozadí spravedlnosti jako legitimizující síly. Vztah práva ke spravedlnosti je současně vztahem části k celku, spravedlnost je více než právo, ale nelze se jí bez práva domoci. Spravedlnost je vůči právu ambivalentní a komplementární zároveň: lze přijmout známé Radbruchovo dictum, na druhé straně je soudce povinen být neutrální vůči všem stranám sporu. Legitimita je způsob, jak „propašovat“ do legality spravedlnost.

Recenzovaná kniha je svým způsobem antipodem některých ryze akademických publikací – nepokrývá celou šíři tématu a není formálně ani metodicky doko-

nalá, ale osviežuje, provokuje, povzbudzuje a motivuje k myšlení. Autor v ní čtenárom predkladá vnútornú konzistentnú pojetí, ktoré je prosté prítakávaní oborovým autoritám a kritické k súčasným podobám moci, práva a spravodlnosti. Fikce nazýva fikciami, a to i tam, kde to – napr. u spoločenskomyšľovných teorií a u tématu diskrecie soudcovského rozhodování – nepatří ke kánonu. Nejen tím je kniha relativně originálná. Čtenář obeznámený se zkoumanou oblastí by asi v Janatově pojetí byl schopný nalézt paralely k pojetí právního pole jako místa konfrontace a soutěže o právo určit obsah práva, jak ho známe od P. Bourdieua, k analýze revolty A. Camuse či k chápání spravodlnosti jako konstitutivní a nedosažitelné limity práva z Petříčkova Majestátu zákona, tato tři jména by ale v recenzované knize nenašel. Autorovým cílem však není podat encyklopedický přehled, ale představit svůj vlastní osobní pohled a zkušenost. To se mu bezesporu podařilo. Slovy Jiřího Přibáně v předmluvě knihy: čtenář, který se do ní začte jako do nekonečného, nejednoznačného a mnohovrstevného příběhu o spravodlnosti jako nezavršitelném, rozporuplném a nejednoznačném úsilí lidského rodu od úsvitu dějin až do dnešních časů, nebude zklamán.

Petr Hanzal, Fakulta sociálních věd
Univerzita Karlova

Andrej Belák: Úrovně podmienok pre zdravie a zdravotné potreby vo vylúčených rómskych osídleniach na Slovensku

Košice, Zdravé regióny 2020, 254 s.

Výskumné a intervenčné projekty v marginalizovaných komunitách prinášajú etické dilemy vyplývajúce z mocenských asymetrií medzi zúčastnenými stranami. Výskumy marginalizovaných komunít, v česko-slovenskom kontexte zamerané na Rómov,

sa robia spravidla z dominantných pozícií, často bez viditeľnej snahy o reflexiu mocenských vplyvov na formovanie poznávacích štruktúr a produkciu poznatkov. Snaha pomôcť či ochrániť môže vyústiť, zámerne alebo nechtiac, do konštrukcie tzv. *suspect community* (M. Breen-Smyth. „Theorising the ‘Suspect Community’: Counterterrorism, Security Practices and the Public Imagination.“ *Critical Studies on Terrorism*, 2014, 7 (2): 223–240) – komunity, ktorej očakávané správanie je predmetom stigmatizácie a predsudkov a považuje sa za hrozbu pre ostatné obyvateľstvo. Počas pandémie COVIDU-19 viacerí krajín EÚ zaviedli opatrenia, ktoré disproporčne zasiahli, alebo sa priamo zamerali na marginalizované, často rasovo definované, skupiny. Na Slovensku sa v roku 2020 ocitlo v hromadných karanténach niekoľko „vylúčených rómskych osídlení“, pričom prax hromadnej karantenizácie Rómov pokračovala aj v roku 2021.

V súvislosti s karantenizáciou osád sa do mediálnej pozornosti dostala príspevková organizácia Ministerstva zdravotníctva SR *Zdravé regióny* (ZR). Jej pracovníci a pracovníčky pôsobia v osádach ako *asistenti a asistentky osvetly zdravia* v rámci *Národného projektu Zdravé komunity* (NP ZK), ktorého cieľom je zlepšiť podmienky ovplyvňujúce zdravie miestneho obyvateľstva. Na objednávku ZR uskutočnil tím z Lekárskej fakulty UPJŠ v Košiciach v roku 2019 výskum „Úrovně podmienok pre zdravie a zdravotné potreby vo vylúčených rómskych osídleniach na Slovensku“ („Úrovně podmienok pre zdravie“), ktorého výsledky majú byť východiskom pre intervencie i podkladom pre vyhodnotenie ich úspešnosti. Cieľom výskumu bolo zmapovať stav *podmienok pre zdravie*, ktoré výskumný tím rozdelil do piatich kategórií: (A) správanie súvisiace so zdravím, (B) psychická záťaž, (C) materiálne podmienky, (D) dostupnosť služieb zdravotnej starostlivosti a (E) spoločenské postavenie a príležitosti (s. 8). Zber dát sa uskutočnil v dvoch fázach – CEN-